

התקווה בחמש מערכות

יוסי גולדברג

בעקבות חמש תמונות מאלבומי שכונת התקווה

סיפורן של השכונות בדרום-מזרח תל-אביב, בדומה לשכונות אחרות בשולי המרחב העירוני, לא הטביע את חותמו על ההיסטוריה הרשמית של תל-אביב. הסיבות לכך הן רבות, ובהן בולטת העובדה שבמשך שנים רבות מאז הקמת השכונות התקווה, עזרא ובית יעקב בתקופת המנדט, הן לא נכללו בתחום המוניציפלי של עיריית תל-אביב, וככל הנראה כמעט שלא נותר תיעוד היסטורי מראשיתן בארכיון עיריית תל-אביב-יפו. החיפוש אחר צילומים היסטוריים של השכונות הללו ושל שכונות שקמו באזור לאחר קום המדינה העלה צילומים אחדים בלבד, לבד מהצילומים השגרתיים של ביקורי ראשי העיר ואירועים עירוניים. כל זאת על אף ששכונת התקווה הותירה חותם בחברה הישראלית בתחומי היצירה התרבותית והספורט. איסוף אלבומי המשפחות ותיעודם מצייר פסיפס אנושי מגוון ושופך אור על ההיסטוריה של השכונות הללו, שעמדו עד עתה בשוליה של ההיסטוריה העירונית. באמצעות תמונות נבחרות אבקש להאיר זוויות אחדות של היסטוריה זו ואת סיפורם של אנשי שכונת התקווה.

אלבום משפחת קאשי

משפחת קאשי, שנות ה־30

תמונת הייסוד

סיפור הייסוד של שכונת התקווה לא ידוע על כל פרטיו, ואולי דווקא תצלום זה מנציח רגע מכונן בראשיתה של השכונה. לבני משפחת קאשי, הריק הגדול ושרידי הפרדסים מסביב, הם מעין מקבילה לצילום המפורסם של אברהם סוסקין, המזוהה עם הגרלת המגרשים של "אחוזת בית". האחים קאשי טוענים שזכרו של אבי המשפחה שלמה קאשי נמחק מעל דפי ההיסטוריה של הקמת השכונה והתפתחותה. אולי הסיבה לכך שהוא לא נכלל בין מייסדיה היא העובדה שהוא נפטר בהיותו בן 38 שנה בלבד. עתה הם מבקשים לעשות צדק היסטורי בעניין זה. שלמה קאשי בן קהילת אנוסי משהד הגיע מפרס לטורקיה, ומטורקיה לארץ ישראל. הוא עלה ראשון לארץ מבין בני המשפחה, וחיכה במטולה לאשתו ולשני הילדים (הבן משיח היה בן כמה חודשים). כשהגיעה המשפחה הם עזבו את מטולה, ו־20 שעות לאחר שחצו את הגבול הגיעו לתל-אביב. בתחילה גרו במלון ישמעילוף שברחוב מונטיפיורי, מתחת למדרגות, ולימים בנה האב בית בשכונת התקווה. הבית עמד באמצע הכביש, שלימים ייקרא רחוב האצ"ל. הבריטים רצו לסלול את הנתוב הראשי, ופינו את הבית. בכספי הפיצויים שקיבל החל קאשי לרכוש קרקעות. קאשי היה מייסדי חברת "שמשון", חברה לייסוד שכונות בעירבון מוגבל. בבעלותה היו לא מעט נכסים בשכונה. הוא האיש שחתום על חוזה רכישת המגרשים בשכונת התקווה, שהיו במקור פרדסים בבעלות ערבים מהכפר סלמה, ועל כן הוא ראוי להימנות עם מייסדי השכונה. מיד לאחר הרכישה נהג לעלות עם טרקטור על הפרדס לעקור את העצים, לאחר מכן היה קאשי מביא מהנדס שחילק את

המגרשים, ולבסוף עסק במכירת המגרשים למתיישבים, בהתאמה למקורות הכספיים המועטים שלהם. כך, אותו תושב עתידי היה קונה את המגרש בבוקר, ובערב כבר היה לו צריך משלו על המגרש שרכש. שלמה קאשי לא עסק רק ברכישת הקרקעות אלא גם בהגנה עליהן. הוא שימש נוסר בשכונה במאורעות 1936, ובנו משיח זוכר כיצד היה מטפס כילד קטן בן שש על סולם העמדה הגבוה ומביא לו את האוכל מהבית. לדעת בני משפחת קאשי, אביהם במפעל הבנייה החלוצי שלו חסם את התפשטות הכפרים הערביים מדרום-מזרח לכיוון תל-אביב.

אלבום מאיר ויונה שרון

עמדת שמירה בשכונת התקווה 1948

גבול השכונה והעיר

המיקום של שכונת התקווה ושל השכונות האחרות בקרבת הכפר סלמה, אחד הכפרים הערביים הגדולים באזור, היה בעל השפעה מכרעת על מצב הביטחון ששרר בהן במרד הערבי ב-1936 ובמלחמת העצמאות מסוף 1947. מעבר לבידוד היחסי של השכונות, קו החזית סביבן היה אחד הקשים במרחב העירוני של תל-אביב. הכפר סלמה שימש בסיס להתקפה הערבית על שכונת התקווה ובנותיה. האש החזקה שירו צלפים שהתבצרו בכפר פגעה בתושבים רבים. נוסף על כך יכלו ערבים להסתנן לקרבת השטח הבנוי מהפרדסים במזרח או מפרדסי אבו-כביר ויאזור.

הנוער בשכונה פנה בעיקר להצטרף לאצ"ל וללח"י, וגם המבוגרים הזדהו ברובם עם מחתרות אלה. כמות הנשק המוכן לפעולה בכל יום בעמדות הייתה מועטה מחשש לחיפוש ומאסרים של הבריטים. התנכלויות הבריטים הביאו את תושבי השכונה להפגנות ומחאות נגדם.

ב-5 בדצמבר 1947 ניחתה על שכונת בית יעקב התקפה ערבית גדולה שעוררה גם בהלה רבה בקרב התושבים בשכונת התקווה. תגבורת של אנשים ונשק הצליחה להגיע אל השכונה למרות החסימות הבריטיות, וההתקפה נהדפה. זה היה קרב ראשון בין כוחות לא סדירים ערביים לכוחות ההגנה. ייתכן שהצילום של מאיר שרון בעמדה ברחוב האצ"ל – היום ציר תנועה ראשי ופקוק לרוב – היא מאותם ימים תחת אש בשכונת התקווה.

הפשיטות וחילופי האש נמשכו גם בחודשים הבאים, עד לפתיחת מבצע "חמץ" של ההגנה ב-28 באפריל 1948. מטרת המבצע הייתה להשתלט על השטח במרחב תל-אביב ולטהרו מריכוזי האויב. על חטיבת "אלכסנדרוני" הוטל לכבוש את הכפר סלמה. על כיבוש הכפר, יומיים לאחר תחילת המבצע, סיפר אחד המפקדים: "אור ליום שישי פסקה כל תגובה ערבית. המשכנו עוד זמן מה לרתק באש ולבסוף יצא למקום פטרול לוחם ולא מצא במקום אלא שלושה ערבים זקנים". מאיר שרון מספר כי הכפר שאיים על השכונה סקרן אותו ואת חבריו ולכן נכנסו אליו מיד לאחר שנעזב והצטלמו על רקע שיחי הצבר. בכך תועדה נקודת המפנה – הימים הראשונים לאחר כיבוש הכפר סלמה.

אלבום משפחת יצחקי ודוני עמי

התצלום שהקדיש החייל האוסטרלי לילדה שרה יצחקי (תן-עמי) 1941

מוכרת הפרות הקטנה

בתמונה נראית הילדה שרה יצחקי (תן-עמי) יושבת לצד חייל אוסטרלי. שרה, תושבת השכונה שגדלה בכרם היתמנים, מכרה פרות לחיילים בין בתי הקפה בטיילת בימי מלחמת העולם השנייה. את התצלום קיבלה מהחייל האוסטרלי, שהוסיף בגב התצלום את ההקדשה "לחברתי הקטנה מתל-אביב". החייל פגש את שרה זמן קצר קודם לכן, כאשר רוח חזקה נשבה בטיילת. שרה מעדה וסל הפרות נשטט מידה. הוא נגש אליה, הרים אותה ועזר לה לאסוף את הפרות. מיד אחר כך הזמין בעבורה תה עם חלב בבית קפה ואז קרא לצלם רחוב מזדמן, והצטלם עמה למזכרת.

תצלום זה משקף תקופה ייחודית בהיסטוריה של תל-אביב – ימי "התיירות במדים" במלחמת העולם השנייה. בשנות המלחמה עברו בתל-אביב (ובארץ ישראל בכלל) מאות אלפי חיילי בעלות הברית שבאו לנפוש וליהנות מהאווירה האירופאית ומחיייה התוססים של העיר: חוף ים ואף טיילת שנבנתה במהלך המלחמה, מופעי בידור, בתי קפה, בארים, מסעדות ובתי מלון ברמה אירופית.

תופעת "התיירות במדים" הייתה בעלת חשיבות רבה מאוד לכלכלה העירונית בימי המשבר של המלחמה. כדי למשוך את החיילים לעיר הוקמה שורת מועדונים לחיילים (לרוב לפי החלוקה הלאומית) שבהם אירחו אותם נשים מתנדבות. החיילים האהובים והנערצים ביותר היו החיילים האוסטרלים. תושבי תל-אביב זכרו אותם לטובה גם ממלחמת העולם הראשונה. עיתוני התקופה נמלאו בתיאורים של החיילים המחלקים שוקולד לילדי העיר או משליכים מטבעות לילדי הרחוב בחוצות העיר. השהות של חיילי בנות הברית הרימה תרומה כלכלית חשובה למסחר ולשירותי התיירות בעיר, השפיעה על חיי התרבות בעיר העברית הראשונה והוסיפה להם אווירה בינלאומית. אולם מצד שני היא העלתה לתודעת תושבי העיר ופרנסיה תופעות חברתיות שליליות כעוני וכזנות.

אלבום ועימה חיוסאב

ילדי משפחת חנסאב בגן התקווה, תחילת שנות ה-60

אלבום משפחת פוזנסקי

שיטפון בשכונת התקווה, שנות ה-50

ונציה של תל-אביב

מייד, לרוות צמאנו לירק ולמקום נופש ובידור למבוגרים, ומשחק לילדים". הניסיון לעצב גן ישראלי מקורי והצורך בביצוע מידי השפיעו על עיצוב הגן – בפשטות ובהימנעות משימוש בחומרים יקרים. הגן, שהשתנה במשך השנים, בולט כאתר שאליו היו יוצאות משפחות בשבתות "לרוות צמאונן לירק" ומצולמות בידי צלמי רחוב הנודדים עם מצלמתם. תושבי השכונה זוכרים היטב את הצלם הג'ינג'י שפעל עשרות שנים בגן אך איש לא זכר מה שמו ומאין הגיע... גם תושבי השכונות הסמוכות – שכונת שפירא, יד אליהו ואף מיפו – היו מגיעים אל הגן לבלות ולהצטלם בו. לרבות מהמשפחות בשכונות דרום העיר היו הצילומים בגן היחידים שבהם נראים בני המשפחה יחדיו, וכך הונצחו גם שלבי גדול המשפחה והשינויים שחלו בה. זה היה מקום בילוי מרכזי בדרום העיר בשבתות, ואפשר ללמוד ממנו על תרבות הפנאי ועל אופנות משתנות. הגן שימש גם לטקסי הבאת ביכורים לקראת חג השבועות.

שכונת התקווה כמו שכונות אחרות (פלורנטין, שפירא, עזרא ועוד), שהשתייכו בתקופת המנדט לתחום המוניציפאלי של יפו, סבלו לא אחת מהיותן שכונות יהודיות תחת כנפיה של עירייה ערבית. לרוב רמת השירותים שסופקו להן היתה נמוכה בהרבה מהמקובל בתל-אביב. עובדה זו יחד עם מיקומה של שכונת התקווה המרוחק בשולי השטח המוניציפאלי של יפו הביא לכך שפיתוח התשתיות בה היה מועט מאד. גם לאחר קום המדינה וסיפוח השכונה לתל-אביב לא חל שיפור ניכר במצב התשתיות ואחד הביטויים לכך היה השיטפונות שפקדו את השכונה במשך עשרות שנים. נחל המוסררה (היום האיילון) בקירבת השכונה, היה עולה על גדותיו בחורפים ומציף את כל סביבותיו. לאורך הנחל התמקמו אזורי תעשייה ומלאכה או אזורי מגורים של אוכלוסיה פחות מבוססת מבחינה כלכלית, והיא גם זו שסבלה מההצפות. תחושת חוסר האונים והתחושה שהרשויות לא עשו די כדי למנוע את התופעה חידדו את תחושות הקיפוח ואת הפער בין שכונות הצפון לשכונות הדרום. בשל השטפונות החוזרים ונשנים כונה האזור בבדיחות הדעת "ונציה של תל-אביב". במבט לאחור גם השטפונות היו לזיכרון נוסטלגי משותף ואולי אף מעצב אצל וותיקי השכונה.

לרוות הצימאון לירק – גן התקווה

באוסף "העיר הנגלית לעין" בולטים כמה אתרים במרכז תל-אביב שבהם הצטלמו תושבי העיר: הטיילת, כיכר דיזנגוף, מוגרבי ועוד. והנה מתברר כי גם לתושבי מזרח העיר ודרומה היה אתר כזה בקרבתם, הלוא הוא גן התקווה, הנמצא על דרך ההגנה (פינת גבעתי). הגן נפתח לקהל בשלהי 1954 בתכנונו של הגנן הראשי של העירייה אברהם קרוון. מאחר ועיריית יפו לא השקיע בשכונת התקווה בתחום הגנות, הוחלט בעיריית תל-אביב-יפו לאחר קום המדינה לטעת גן גדול, שיפתח לקהל "לשימוש

לעיון נוסף:

י' אוליפקי, ממאורעות למלחמה: פרקים בתולדות ההגנה על תל-אביב, תל-אביב ללא שנת הוצאה. י' גולדברג, התפתחות תשתית התיירות בתל-אביב בתקופת השלטון הבריטי (1917-1948), רמת גן תשס"ה. י' מוריה וס' ברנר, ברשות הרבים: מחווה לגן העיר תל-אביב, אברהם קרוון, תל-אביב 2008.

אלבום שושנה לוי

שושנה לוי וחברתה עדה בגן התקווה 1962 אלבום שושנה לוי